

طرح تدوین کتاب‌شناسی بزرگ شیعه

یا دانشنامه آثار علمی شیعه

رضا مختاری

مؤسسه کتاب‌شناسی بزرگ شیعه^(۱)

چکیده

تدوین یک کتاب‌شناسی جامع که به معرفی همه آثار علمی اندیشمندان شیعه در گذر تاریخ بپردازد، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. این نوشتار، ابتدا درباره تدوین کتاب‌شناسی بزرگ شیعه و نقش آن در دفاع از تشیع و معرفی آن به جهانیان به تفصیل بحث کرده است، و در ادامه خلاصه‌ای از طرح تدوین دانشنامه آثار علمی شیعه و فعالیت‌های صورت گرفته در مسیر تدوین آن ارائه می‌دهد.

از آنجا که یکی از اهداف فصلنامه معارف عقلی، معرفی مراکز دائرةالمعارفی و طرح‌های پژوهشی بزرگ است، طرح تدوین کتاب‌شناسی بزرگ شیعه، که ابتکاری نوین در عرصه معرفی آثار شیعه به شمار می‌رود، به محضر خوانندگان گرامی تقدیم می‌شود.

کلید واژه‌ها

کتاب‌شناسی، کتاب‌شناسی شیعه، آثار علمی، امامیه، شیعه.

۱. مؤسسه کتاب‌شناسی بزرگ شیعه با ابتکار حجت‌الاسلام و المسلمین رضا مختاری، برای تدوین دانشنامه آثار علمی شیعه به صورت غیررسمی از مدت‌ها پیش فعالیت خود را آغاز کرده است، و به امید و یاری خداوند، در نیمه دوم سال ۱۳۸۴ به مناسبت یکصدمین سال تدوین الذریعة، این مرکز رسماً افتتاح و وارد مرحله جدیدی از فعالیت‌های خود می‌شود.

(۱)

ضرورت تدوین کتاب‌شناسی بزرگ شیعه

تدوین کتاب‌شناسی شیعه از چند جهت ضرورت اساسی دارد: نخست، معرفی میراث عظیم فرهنگی شیعه برای خود شیعه و معتقدان و پیروان این مکتب حیات‌بخش و نورانی؛ و دوم، معرفی آن به دنیای غیرشیعی و غیرمسلمان.

حقیقت آن است که نه تنها اکثریت شیعیان، بلکه بسیاری از خواص و عالمان شیعه نیز از حجم عظیم و چند و چون میراث علمی خویش بی‌خبرند. نوآوری‌های عالمان شیعه در زمینه‌های گوناگون و زحمات و تلاشهای طاقت‌فرسا و شبانه‌روزی آنان همچنان در پرده ابهام باقی مانده است، و این ابهام، موجب دسترسی نداشتن و استفاده نکردن از آنها، و از سوی دیگر، باعث تولید کارهای مکرر و کم‌مایه و بدون تکیه و استناد به منابع پیشین، گشته است. فراوان مشاهده می‌شود که دانشمندی مدتها زحمت کشیده و در موضوعی اثری پدید آورده است که مانند آن، یا حتی بهتر از آن، سالها پیش تألیف شده بوده، و چه بسا نظر و رأیی را برگزیده است که با ادله متقن در آثار پیشین به تفصیل طرح و نقد شده است. این امر، افزون بر هدر دادن امکانات و عمر گران‌بهای انسانها، مایه عدم پیشرفت علم و رکود آن می‌شود. برای پرهیز از کلی‌گویی، بهتر است مقصود خود را با طرح مثالی روشن سازم:

امروزه بسیاری از معاصران درباره غنا و موسیقی رساله‌ها و آثار مستقل پدید آورده‌اند، و به جرئت می‌توان گفت که همه یا اغلب مؤلفان آنها حتی با پنج رساله فقهی ویژه غنا از فقیهان پیشین، آشنایی نداشته و از آنها استفاده نکرده‌اند. دیگران نیز به طریق اولی همین تعداد رساله ویژه غنا را نمی‌توانند نام ببرند؛ چه، از وجود آنها آگاهی ندارند. مگر کسانی که مدتها در این موضوع و از این زاویه کار کرده‌اند. و در نتیجه نظری را به کرسی نشاندند که سالها پیش با ادله متقن و دقیق رد شده است. این در حالی است که فقیهان سلف، از زمان محقق سبزواری (م ۱۰۹۰ ق.) تا کنون بیش از چهل رساله فقهی ویژه غنا تألیف کرده‌اند که به فضل الهی و با فحص بسیار، به حدود سی نمونه از آنها دست یافتیم و آنها را با کمک دوستان تصحیح کردیم،

که در مجموعه میراث فقهی (۱۱): غنا و موسیقی، منتشر شده است. گرچه برخی از این رساله‌ها سخن تازه‌ای ندارند، بسیاری از آنها، تحقیقات عالی و زیبایی را در این موضوع ارائه داده‌اند که نمی‌توان بدون مراجعه به آنها در این باب قلم زد. امروزه باید بر میراث گذشتگان وقوف یافت و تحقیقات آنان را ادامه داد و به پیشرفت علم کمک کرد.

ممکن است گفته شود با مراجعه به کتاب‌شناسی‌های شیعه، مانند ذریعه، می‌شود بر این آثار وقوف یافت، ولی حقیقت آن است که در ذریعه نیز حدود یک سوم رساله‌های موجود در باب غنا معرفی شده است، و افزون بر این، معرفی یاد شده از لحاظ کیفی نیز ناقص است و با مراجعه به ذریعه نمی‌توان از چند و چون آنها آگاه شد.

این نکته در دیگر موضوعات، مانند رؤیت هلال، نیز صادق است. تا پیش از برپایی کنگره شیخ مفید و مقدس اردبیلی (رضوان الله علیهما) بسیاری از اندیشه‌وران نیز از حجم عظیم کارهای علمی و نظریات این دو بزرگوار بی‌اطلاع بودند، و این امر نشان می‌دهد که میراث مکتوب شیعه، حتی برای خواص شیعه ناشناخته مانده است. آگاهی از آثار علمی گذشتگان ثمره مهم دیگری نیز دارد، و آن پرداختن به روشهای نوین برای عرضه حقایق علمی و جلوگیری از تکرار مکررات است.

افزون بر این، بسیاری از آثار علمی و شناخته شده ما مانند کتب اربعه، بحارالانوار، آثار شیخ مفید، سید مرتضی، شیخ طوسی و خواجه نصیرالدین طوسی فقط نامشان معروف است و بسیاری از خواص نیز از چند و چون و زوایای آنها اطلاعی ندارند، چه رسد به دیگران؛ و اینها همه، به همراه دلایلی دیگر، ضرورت تدوین کتاب‌شناسی شیعه را به صورتی که خواهد آمد، روشن می‌سازد.

از سوی دیگر، بهترین معرف مذهب ما و بیان‌کننده حقیقت و چگونگی آن، آثاری است که بزرگان این مکتب سامان داده‌اند، و برای دفع تهمت‌های مخالفان و نشان دادن اصالت این مکتب، هیچ راهی بهتر از عرضه کردن و شناساندن درست و فنی و همه‌جانبه آثار آن نیست. افزون بر این، ما بنیانهای استوار مذهب خود را با آثار آنان می‌شناسیم. شیخ صدوق، شیخ مفید،

شیخ طوسی، سید مرتضی، محقق حلی، خواجه نصیرالدین طوسی، علامه حلی، شهیدین، فیض کاشانی و علامه مجلسی (قدس الله اسرارهم) را آثارشان به ما شناسانده‌اند نه چیزی دیگر. امروزه ما باید از سهم هر یک از این بزرگان در پیشبرد رشته‌های مختلف فقه، اصول، فلسفه، کلام، اخلاق، تفسیر و... آگاه باشیم و کار را از آنجا که آنان رها کرده‌اند ادامه دهیم، نه اینکه فقط مصرف‌کننده باشیم و به فهم آرای این بزرگان اکتفا کنیم. این امر مستلزم شناخت دقیق آثار آنان است و شناخت دقیق آثار آنان، متوقف بر تدوین کتاب‌شناسی شیعه به شکلی است که خواهد آمد.

(۲)

نیاز زمان و ضرورت دفاع از تشیع

می‌دانیم که کتاب‌شناسی‌ها و فهرستهای مهم شیعه را نیاز زمان و انگیزه دفاع از تشیع پدید آورده است؛ مثلاً سبب تألیف ذریعه این بود که جرجی زیدان، ادیب مسیحی عرب در تاریخ آداب اللغة العربیة نقش شیعه را در بنای فرهنگ اسلامی بسیار اندک شمرده بود. این امر بر علمای شیعه گران افتاد و تنی چند از آنان گرد هم آمدند، و سه تن از ایشان به قصد معرفی دانشمندان این مذهب و آثار آنان و دفع دعوی باطل جرجی زیدان و امثال او تصمیم گرفتند که اقدام کنند، و آقا بزرگ تهرانی تألیف ذریعه را بر عهده گرفت.

حدود هزار سال پیش نیز سلف صالح تهرانی، یعنی نجاشی، رجالی بزرگ شیعه، فهرست معروف خود، مشهور به رجال نجاشی، را به همین منظور سامان داد. (نجاشی، رجال النجاشی، ۳)

شیخ طوسی، معاصر نجاشی، نیز از کثرت و پراکندگی آثار شیعه در آبادی‌ها و سختی احاطه بر همه آنها سخن گفته است. (الطوسی، الفهرست، ۱-۳)

حقیقت آن است که امروز نیز دنیای غیرشیعی، با آثار شیعه امامیه بیگانه است و آن را نشناخته است. بنگرید که دکتر وهبه زحیلی، که به ایران هم رفت و آمد می‌کند و فی الجمله با شیعه آشناست، در اثر معروفش الفقه الاسلامی و أدلته (ج ۱ / ۴۳-۴۴) درباره شیعه و مؤسس

مکتب فقهی شیعه امامیه چه گفته است:

«سابعاً، ابو جعفر، محمد بن الحسن بن قزوح الصفار الأعرج الفُهمي المتوفى سنة ۲۹۰ ق. مؤسس مذهب الشيعة الإمامية في الفقه...»

و ابن قزوح هو المؤسس الحقيقي لفقه الشيعة الإمامية في فارس في كتابه «بشائر كذا» الدرجات في علوم آل محمد، و ما خصهم الله به» طبع سنة ۱۲۸۵ ق.

(۳)

تلاشهای طاقت‌فرسای گذشتگان در معرفی آثار شیعه و ضرورت تکمیل آن

بزرگان و پیشینیان ما با زحمتهای طاقت‌فرسا و تصورناپذیری هر یک وظیفه خود را در معرفی و احیای آثار امامیه به خوبی انجام داده‌اند. تلاشهای علامه امینی و شیخ آقابزرگ تهرانی در این زمینه زیانزد است. محدث نوری و میرحامد حسین برای دستیابی و شناخت و معرفی آثار شیعه - یا آثاری که بتوان حقانیت مذهب شیعه را با آنها اثبات کرد - جانفشانی‌ها کرده‌اند. نمونه‌ای از تلاشهای محدث نوری در این راه، از نامه‌هایی که برای میرحامد حسین نوشته، مشهود است.

این بزرگان در زمان خود با نبود امکانات و تلاشهای طاقت‌فرسا وظیفه خود را به خوبی انجام داده‌اند؛ ولی امروزه همه امکانات برای کارهای علمی و خدمت به تشیع - از جمله تدوین کتاب‌شناسی بزرگ شیعه - فراهم است. زمانی که شیخ آقا بزرگ تهرانی به تألیف و نشر ذریعه دست زد، جز چند جلد فهرست نسخه‌های خطی وجود نداشت؛ کتابخانه‌های عمومی و در دسترس، و وسایل ارتباطی و چاپ و نشر بسان امروز نبود؛ بسیاری از کتابهای تراجم، رجال، تذکره و نیز عمده آثار شیعه، یا چاپ نشده بود و یا به صورت چاپ سنگی و پرغلط و بدخوان و بدون فهرستهای راهنما و گاه بدون صفحه‌شمار بود. ولی امروزه امکانات گوناگونی فراهم است، و تنها در ایران - گذشته از کشورهای دیگر - حدود دویست و پنجاه مجلد فهرست نسخه‌های خطی، افزون بر تحقیقات کتاب‌شناختی دیگر، منتشر شده است. همچنین میکروفیلم‌ها و عکسهایی از مخطوطات خارج از ایران تهیه و فهرست شده و بسیاری از آثار شیعه در قالبی

محققانه و با چابی تصحیح یافته عرضه شده‌اند؛ افزون بر این که نرم‌افزارها نیز می‌تواند کمک خوبی در این کار عظیم باشد. بی‌تردید، اگر امروز از این فرصت طلایی برای معرفی تشیع به جهان استفاده نکنیم، فردا مسئول خواهیم بود.

کوششهای گذشتگان، مانند شیخ‌المشایخ شیخ آقا بزرگ تهرانی (طَبَّيْتُ اللهُ نَفْسَهُ)، هرچند در خور ارج‌گزاری بسیار است، و در زمان خود، بهترین کار ممکن بوده و هنوز هم مهم‌ترین منبع در زمینه کتاب‌شناسی شیعه است، ولی امروزه نباید به آن اکتفا کرد؛ زیرا نواقصی دارد و نمی‌توان آن را بدین صورت به دنیای غیرشیعی عرضه کرد.

بنابراین کتاب‌شناسی‌های موجود شیعه، و از همه مهم‌تر ذریعه، با تمام عظمت و محاسنی که دارند، برای این منظور کافی نیست؛ هر چند باید از همه آنها در پی‌ریزی بنای عظیم کتاب‌شناسی کتب شیعه بهره برد و آنها را در حقیقت پیش‌نویس این اثر بزرگ دانست.

(۴)

اهمیت معرفی آثار شیعه امامیه به جهانیان این طرح، افزون بر فواید کتاب‌شناختی - که در جای خود بسیار ارزنده است - فایده کلامی و جهت دفاع از تشیع را مد نظر دارد. در حقیقت این طرح بیشتر صبغه کلامی و عقیدتی دارد تا صبغه کتاب‌شناختی؛ یعنی این کتاب‌شناسی، معرفی آثار شیعه امامیه به جهانیان و نوعی دفاع غیرمستقیم از این مکتب حیات‌بخش است.

حقیقت آن است که شیعه و رهبر بزرگ آن هنوز مظلوم است و این مظلومیت در دوره‌های مختلف جلوه‌های گوناگونی داشته است، که اینک به نمونه‌ای از آن اشاره می‌شود:

سرگذشت مولا امیرالمؤمنین علیه السلام و خلیفه دوم و سوم را در الموسوعة الفقهية (چاپ کویت) بخوانید و با یکدیگر مقایسه کنید. در سرگذشت خلیفه دوم و سوم، پس از تجلیلهای بسیار می‌خوانیم:

قتله أبو لؤلؤة المجوسي، و هو یصلی الصبح. (الموسوعة الفقیة، ۱ / ۳۳۶)^(۱)

قتله بعض الخارجین علیه بداره یوم الأضحی، و هو یقرأ القرآن. (همان، ۱ / ۳۶۰)^(۲)

ولی در سرگذشت امام علی علیه السلام گفته‌اند: «فلم یستقم به الأمر حتى قتل بالكوفة». (همان،

۱ / ۳۶۱)^(۳) و حتی به این نکته نیز اشاره نکرده‌اند که ایشان در مسجد به شهادت رسید.

نمونه دیگر اینکه در دائرةالمعارف اسلام (چاپ اول) درباره امام صادق علیه السلام تنها هیجده سطر (در ترجمه عربی هفت سطر) که آن هم خالی از اشتباه و غرض نیست، آمده است، یا مقاله «ابوذر غفاری» فقط چهار سطر است که حتی به شیعه بودن وی نیز اشاره نشده است. در خلاصه یک جلدی همین دائرةالمعارف درباره عمامه سه صفحه و نیم مطلب آمده است، ولی حتی نام شیخ طوسی مطرح نشده است. (محقق، طرح تدوین دایرةالمعارف نشیخ، ۳۰)

همچنین در دائرةالمعارف فرید وجدی (۱۲۹۵-۱۳۳۳ ق.). ذیل «اسلام» یا «ایمان» چیزی نیامده، ولی درباره «بابیه» مقاله‌ای در حدود دوازده صفحه درج شده است. نیز درباره سلمان فارسی فقط به این عبارت اکتفا شده است: «سلمان الفارسی و یسئى الخیر، کان من فضلاء الصحابة و أصله من أصفهان، أول مشاهده وقعة خندق، توفي سنة ۳۳. نمونه دیگر، مقاله «شیعه» است در شش سطر، ولی مقاله «قرامله» در ۲۱ صفحه. (همان، ۳۶)

دکتر عبدالجواد فلاطوری، سالها پیش از پیروزی انقلاب اسلامی گفته است:

اگر محض امتحان، تمام کتب و مقالاتی را که در بیست و پنج ساله اخیر به زبانهای مختلف غربی درباره اسلام و ممالک اسلامی منتشر شده از نظر بگذرانیم و شماره کنیم (این جانب این کار را بر اساس مجله معروف Abstracta islamica از سال ۱۹۴۳ به بعد انجام داده‌ام) به سادگی به این نکته برمی‌خوریم که از بین هر صد نوشته‌ای که درباره اسلام دیده می‌شود، فقط دو مورد به غیر اهل سنت و جماعت مربوط است، و از این مقدار اندک نیز تازه از بین هر هفت نوشته، یک کتاب یا یک

۱. به نقل از الفکر الإسلامی، شماره ۱۶، ۲۵۷.

۲. به نقل از الفکر الإسلامی، شماره ۱۶، ۲۵۷.

۳. به نقل از الفکر الإسلامی، شماره ۱۶، ۲۵۷.

مقاله به شیعه اثناعشری اختصاص یافته است؛ یعنی تقریباً از هر ۳۵۰ کتاب و مقاله، یکی به شیعه دوازده امامی ارتباط دارد که بسیار کمتر از نوشته‌هایی است که درباره شیعیان زیدی و اسماعیلی مشاهده می‌شود. علت این امر هر چه باشد، فعلاً مورد بحث نیست. آنچه برای ما مهم است قضاوت‌هایی است که در این نوشته‌ها درباره شیعه دیده می‌شود؛ از قبیل: شیعه فرقه سیاسی‌ای بیش نیست؛ شیعه پیرو معتزله است؛ شیعه فکر توارث سلطنتی قدیم ایران را درباره فرزندان پیغمبر ﷺ اجرا کرده و به جای توارث قدرت سلطنت، توارث نیروی معنوی امامت را قائل گشته؛ شیعه معتقد به تحریف قرآن است... شیعه تحت تأثیر فکر مسیحیت قائل به قربانی فرد مقدسی (امام سوم علیؑ) برای نجات دادن امت از گناهان خود است؛ و بالأخره شیعه یک نوع فرقه صوفی منش تخیلاتی است. این قضاوت‌ها هنوز هم رایج است و حتی در دائرةالمعارف اسلامی مشاهده می‌شود.

برای محقق صادق و بی‌غرض، امکان انکار وجود علل و عواملی که به قضاوت‌های فوق منجر گشته نیست و بلکه به عکس، درست به همین دلیل و برای اینکه بتواند نشان بدهد که این نوع عقاید ویژه طبقه خاصی از شیعیان بوده و در فوق آن، طبقاتی عالی‌تر با افکار علمی دقیق وجود دارد، لزوم «تحقیق علمی» صحیحی را مبتنی بر اساس و اصول آزمایش شده و همه‌جانبه احساس می‌کند. (پادنامه علامه امینی، ۴۳۶-۴۳۷)

خلاصه طرح تدوین دانشنامه آثار علمی شیعه

الف) اهداف

۱. معرفی دقیق، جامع و همه‌جانبه آثار علمی شیعه به جهان امروز.
۲. دفاع کلامی غیرمستقیم از شیعه و تبیین دیدگاه‌های کلامی آن.
۳. ارائه و تدوین دقیق تاریخ علم در مذهب شیعه؛ مانند تاریخ التراث العربی، اثر سزگین، و تاریخ الأدب العربی، اثر بروکلیمان، که البته نقش شیعه در این دو اثر، تقریباً نادیده انگاشته شده است.

ب) محتوا

۱. محتوای دانشنامه، معرفی دقیق و تفصیلی تمام تألیفات عالمان شیعه امامیه از آغاز تا پایان سال ۱۴۰۰ ق.، یعنی تا آغاز سده پانزدهم هجری است؛ زیرا طی سالهای تألیف کتاب‌شناسی، آثار بسیاری پدید می‌آید و اگر محدوده کار مشخص نباشد، همواره باید در آن دست برد. سال ۱۴۰۰ ق.، هم رقم زندگی است و هم تقریباً با آغاز پیروزی انقلاب اسلامی ایران مقارن است. آثاری که پس از این تاریخ تألیف شده است، در مستدرک و تألیفی جداگانه شناسانده می‌شوند.
 ۲. در این اثر تنها آثار امامیه معرفی می‌شود، تا هم به انجام رساندن آن آسان‌تر و هم نشانه توجه ویژه به این فرقه ناجیه باشد. البته از آثار غیر امامیه در تألیف این اثر استفاده خواهد شد و گاه به طور ضمنی شناسانده می‌شوند؛ مانند آن قسم از شروح و حواشی کتابهای امامیه که پدیدآورندگان آنها غیر امامی هستند.
 ۳. برخی آثار، حاوی مطالبی است که نظر امامیه و اکثر علمای این مکتب با آن موافق نیست. باید ضمن معرفی، روشن ساخت که این مطالب منعکس‌کننده دیدگاه بیشتر عالمان امامی نیست و نظر ویژه مؤلف اثر مزبور است.
 ۴. معرفی بسیاری از آثار - نه همه آنها - باید تفصیلی و گسترده و مشتمل بر این نکات باشد:
- الف) موضوع، زبان و نام دقیق و کامل کتاب و نیز نامهایی که به آن شهرت دارد یا با آن نامها از

آن اثر یاد می‌شود؟

ب) نام و لقب مؤلف یا مترجم و تاریخ تولد و وفات آنها؟

ج) ذکر نام مُهدئِ الیه؟

د) تاریخ دقیق شروع و پایان تألیف، و اینکه آیا نویسنده در آن تجدید نظر کرده است یا نه؟

ه) ارزش علمی کتاب؟

و) خلاصهٔ محتوای کتاب؟

ز) روش مؤلف در تدوین و بخش‌بندی؟

ح) کتابهایی که از اثر مورد بحث به نحو محسوس و ملموس تأثیر پذیرفته‌اند؟

ط) ذکر همهٔ نسخه‌های خطی، و در مواردی، مهم‌ترین نسخه‌های خطی کتاب؟

ی) یادآوری منابع پژوهش بیشتر دربارهٔ کتاب؟

ک) کتاب چاپ شده است یا نه، و بر فرض چاپ تعداد چاپها، اوصاف و مشخصات دقیق آنها و

در صورت عدم چاپ، ذکر آغاز و انجام؟

ل) یادکرد اجمالی شروح، حواشی، تعلیقه‌ها، ترجمه‌ها، تلخیصها، مستدرکها، ردیه‌ها و

نظم کتاب؟

م) ذکر دیگر آثار نویسنده، که در اثر مورد بحث، نام برده یا به آنها ارجاع داده شده است و نیز

تصریح به عدم آن، در صورتی که نویسنده نامی از دیگر آثارش نبرده باشد؟

ن) ذکر مواردی که نویسنده در دیگر آثارش از اثر مورد بحث یاد کرده است؟

(دو مورد اخیر در صحت انتساب کتابها نقش اساسی دارد.)

ث) نوایده‌گوناگون علمی، تاریخی و کتاب‌شناختی که از آثار استفاده می‌شود؛ مانند نام بردن و

نقل از کتابهایی که اکنون مفقودند.

۵. برای نشان دادن عظمت شیعه و آثار علمی آن، نباید در فکر بالا بردن شمار آثار شیعه بود؛

بلکه باید کیفیت عالی و محتوای ارزشمند آنها را تبیین کرد. این نکته می‌باید در معرفی‌ها

مد نظر قرار گیرد، هرچند تعداد مؤلفات کم باشد.

۶. در شناخت مؤلفان شیعی نباید به نوشته تذکره‌نویسان اکتفا کرد؛ زیرا چه بسا عالمی در ستار تقیه بوده است.

۷. در یافتن آثار عالمان شیعه نیز نباید به کتابهای تذکره، رجال و تراجم بسنده کرد؛ زیرا بسیاری از آثار شیعه در این گونه کتابها نام برده نشده‌اند، بلکه به مناسبت، در دیگر کتابها از آنها یاد شده است.

۸. بسیاری از آثار شیعه که نامشان در کتابهای تراجم و رجال آمده، امروزه در دست نیست، ولی در بسیاری کتابها مطالبی از آنها نقل شده است. در شناساندن این گونه آثار، باید به کتابهایی مراجعه کرد که مطالب آنها را نقل کرده‌اند و نباید به ذکر نامشان و اینکه امروزه مفقود شده‌اند، بسنده کرد.

۹. سرگذشت کوتاه و متقن و مستند هر مؤلفی هنگام معرفی نخستین اثر او، درج و هنگام معرفی آثار آن مؤلف، به مورد اول ارجاع داده شود. بهتر است تاریخ درگذشت هر نویسنده و نام آثار وی، به اجمال ذکر شود تا یک‌جا فهرست آثار او قابل رؤیت و مراجعه باشد.

۱۰. برخی اصطلاحات و عناوین - که موضوع یا نام یک کتاب خاص نیست - جداگانه به طور مشروح توضیح داده شود؛ چنان که مرحوم آقابزرگ در الذریعه این کار را انجام داده است. مثلاً، عنوانهای اجازات، تقریرات، اربعین و نیز تعریف دقیق علوم و ...

ج) روش تدوین

۱. کتابها به ترتیب الفبایی نام آنها معرفی می‌شوند و هرگاه دو یا چند کتاب یک نام داشته باشند، به ترتیب تاریخ وفات نویسندگان با تاریخ تألیف اثر مرتب می‌شوند. ملاک، نام صحیح کتاب یا نامی است که مؤلف بر آن نهاده و دیگر اسامی، هرچند مشهور باشند، به عنوان اصلی ارجاع داده می‌شوند.

۲. هر کتاب یک شماره خواهد داشت؛ آن هم جایی که معرفی می‌شود، و هنگام ارجاع دیگر عنوانها به عنوان اصلی، بدون شماره خواهد بود. از آغاز تا آخر همه مجلدات، شماره‌ها

مسلسل است.

۳. بسیاری از کتابها سبک و سیاق واحدی دارند؛ مانند رساله‌ها و کتابهای جواب سؤالات، که مؤلفان نامی بر آنها نهاده‌اند. در نتیجه در کتاب‌شناسی‌ها نامهای گوناگون بر آنها گذاشته‌اند. در این قبیل موارد، بهترین عنوان انتخاب، و دیگر عنوانها به آن ارجاع داده می‌شود.

۴. آثار وابسته، مانند شرحها، مستدرکها، ترجمه‌ها و... ذیل معرفی هر اثر ذکر می‌شوند.

۵. نام آثار مشابه، ذیل هر معرفی آورده می‌شود.

۶. با استفاده از ارجاعات دقیق و روشمند، از تکرارهای بی‌ثمر پرهیز می‌شود.

۷. نمونه‌هایی از دستخط علمای شیعه و تصویر صفحاتی از نسخه‌های خطی مهم و معتمد، در مواضع مناسب، کلیشه می‌شود.

۸. در پایان هر جلد، انواع فهراس راهنما - از قبیل فهرست موضوعی، مثلاً فهرست کتابهای فقهی، فلسفی، کلامی و...، فهرست تألیفات و آثار هر قرن، فهرست آثار مفقود، فهرست آثار موجود مخطوط، فهرست آثار فارسی، آثار عربی و نیز دیگر زبانها - درج و پس از نشر همه مجلدات، چند جلد فهرست راهنما تدوین و چاپ می‌شود.

۹. در آغاز، یک جلد به عنوان مدخل و مقدمه تألیف و چاپ می‌شود؛ شامل معرفی فهرستهای نسخه‌های خطی جهان، معرفی کتابهای تراجم و رجال و تذکره و کتاب‌شناسی، روش و چگونگی کار تألیف کتاب‌شناسی، توضیحاتی درباره تشیع و سابقه و خدمات و خاستگاه آن، و «منشور عقاید شیعه» که به تأیید اکثر عالمان طراز اول شیعه برسد و مانع سیل اتهامات مخالفان تشیع گردد.

۱۰. این اثر به زبان فارسی تدوین، و سپس به زبانهای عربی و انگلیسی ترجمه می‌شود و به هر سه زبان به صورت نشر الکترونیکی نیز عرضه خواهد شد.

د) چند تذکر

۱. به سامان رسیدن این طرح، کار یک یا دو یا ده نفر نیست؛ بلکه باید جمع پرشماری از اهل

خبره در دانشهای گوناگون، که با چگونگی کار نیز آشنا باشند، این اثر را تدوین کنند و هر کدام کتابهای مربوط به رشته خود را معرفی کنند.

۲. پیش‌بینی می‌شود حجم چنین اثری حدود سی جلد در قطع رحلی، مانند دانشنامه جهان اسلام، و هر جلد هفتصد صفحه، و در مجموع بیش از بیست هزار صفحه رحلی شود.

۳. در کتاب ارزشمند ذریعه با همه عظمت آن، حدود پانزده درصد این طرح عملی شده است.

۴. برای زودتر به ثمر رسیدن کار، می‌توان مرحله اول اجرای طرح را، مثلاً به آثار شیعه تا پایان سده دهم، محدود کرد و بقیه آثار را در دوره دوم اجرای طرح معرفی کرد. در این صورت، می‌توان در حدود ده تا پانزده سال، مرحله اول طرح را اجرا کرد و پیش‌بینی می‌شود در صورت وجود امکانات و همکاری حدود یکصد نفر محقق، این کار طی بیست سال به سرانجام برسد.

۵. «طرح تفصیلی تدوین کتاب‌شناسی بزرگ شیعه» هشت سال پیش - یعنی سال ۱۳۷۶ ش. - به قلم این بنده در قالب کتابی منتشر شد و اکنون «مؤسسه کتاب‌شناسی بزرگ شیعه» تأسیس و عملاً مقدمات کار به فضل و عنایت الهی شروع شده است:

بعزيمةِ دونها العيوقُ منزلةً و ساعدِ ليس تثنيةِ السليماَتِ

إذا ما كنتَ في أمرٍ مَرُومٍ فلا تَقنَعْ بما دونَ النجومِ

امید است که در نیمه دوم سال ۸۴ به مناسبت یکصدمین سال تدوین الذریعة این مرکز رسماً افتتاح و وارد مرحله جدیدی از فعالیت‌های خود شود.

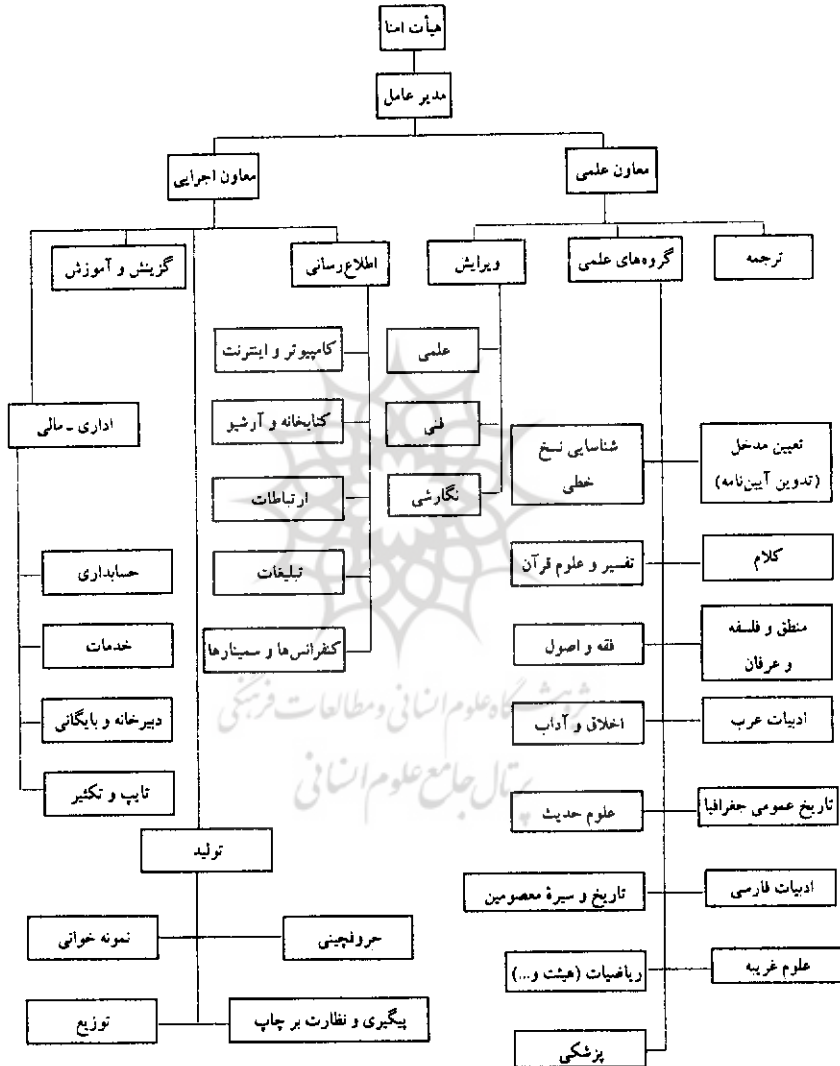
فعالیت‌های جنبی

(الف) تأسیس کتابخانه تخصصی فهرست‌های نسخ خطی و کتاب‌شناسی‌ها.

(ب) تأسیس کتابخانه بزرگ آثار شیعه؛ یعنی دست‌کم یک نسخه از همه آثار شیعه (اعم از خطی و چاپی) تهیه و در این کتابخانه نگهداری و در معرض دید و استفاده پژوهشگران قرار خواهد گرفت.

(ج) تدوین فهرستگان جهانی نسخه‌های خطی آثار شیعه.

نمودار تشکیلات «مؤسسه کتابشناسی بزرگ شیعه»

منابع.....

۱. زحیلی، وجه الفقه الاسلامی و ادلته، ج ۱، چاپ سوم.
۲. شهیدی، جعفر و محمدرضا حکیمی، یادنامه علامه امینی، مقاله «تحقیق عقاید و علوم شیعی»، تهران: مؤسسه انجمن کتاب، چاپ دوم.
۳. الفکر الاسلامی، شماره ۱۶.
۴. طهرانی، شیخ آقا بزرگن، ۱۳۶۴، الذریعة الی تصانیف الشيعة، بیروت: دارالاضواء، چاپ دوم، (بی تا).
۵. الطوسی، ابوجعفر محمد بن الحسن، القهرست، تحقیق: جواد قیومی، مؤسسه نشر الفقه، الطبعة الاولى، ۱۴۱۷.
۶. الموسوعة الفقهية، ج ۱، چاپ کویت.
۷. محقق، مهدی، طرح تدوین دایرة المعارف تشیع، تهران: دایرة المعارف تشیع، ۱۳۶۲.
۸. نجاشی، ابوالعباس احمد بن علی بن احمد بن العباس، رجال النجاشی، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.